

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/106185,Rzetelna-wiedza-ocalana-pamiec-i-kreatywna-edukacja.html>

fot. Piotr Życieński

ARTYKUŁ

Rzetelna wiedza, ocalana pamięć i kreatywna edukacja

Autor: ALEKSANDRA PIETROWICZ 17.03.2024

Agnieszka Łuczak wiedzę i umiejętności doskonaliła przez kolejne lata pracy, pochłanianie lektury, rozległe kwerendy archiwalne, rozmowy ze świadkami wydarzeń. Nie była jednak tylko badaczką ślęczącą w archiwach, bibliotekach, za biurkiem. Rozumiała jak mało kto znaczenie popularyzacji, inteligentnej, wciągającej edukacji, mądrej polityki historycznej.

Gdy w 2011 r. ukazała się książka Agnieszki Łuczak *Utracone decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, recenzenci Tomasz Szarota, Bohdan Cywiński i Łukasz Sobczak podkreślali wysoki poziom merytoryczny, gruntowne wykorzystanie źródeł archiwalnych, bogatą literaturę przedmiotu, rzetelność badawczą, istotne nowe ustalenia faktograficzne. Zwracali przy tym uwagę na język narracji – naukowy, ale jednocześnie barwny i żywy. Wychwycili w ten sposób najistotniejsze cechy warsztatu naukowego Agnieszki oraz walory jej pióra.

Rozumiała jak mało kto znaczenie popularyzacji, inteligentnej, wciągającej edukacji, mądrej polityki historycznej.

Wiedzę i umiejętności doskonaliła przez kolejne lata pracy, pochłaniane lektury, rozległe kwerendy archiwalne, rozmowy ze świadkami wydarzeń. Nie była jednak tylko badaczką ślęczącą w archiwach, bibliotekach, za biurkiem. Rozumiała jak mało kto znaczenie popularyzacji, inteligentnej, wciągającej edukacji, mądrej polityki historycznej. Wiedziała, że nie odniosą one sukcesu, jeśli u ich podstaw nie będzie głębokiej wiedzy merytorycznej i refleksji.

Uwidocznilo się to dobitnie w pracach i działaniach Agnieszki. Dlatego jej decyzja (podjęta po utworzeniu w miejsce Biura Edukacji Publicznej dwóch odrębnych Biur: Edukacji Narodowej i Badań Historycznych) objęcia stanowiska naczelnika Biura Edukacji Narodowej w Oddziale IPN w Poznaniu, choć nie dla wszystkich wtedy zrozumiała, z czasem przestała dziwić. Nie oznaczała ona zresztą odejścia od badań naukowych, choć z pewnością nie ułatwiła pracy nad rozprawą habilitacyjną.

W pewnym stopniu swój tok myślenia, troskę i poczucie odpowiedzialności za właściwie prowadzoną politykę i edukację historyczną przedstawiła Agnieszka w ważnym artykule *Wahadło pamięci. (Nie)wiedza o zbrodniach niemieckich* („Biuletyn IPN” nr 4/2017):

„[...] po dwudziestu latach marginalizowania zagadnienia doszło do swoistego zaniku pamięci o okupacji niemieckiej w naszej pamięci zbiorowej, co gorsza wśród badaczy powstała luka pokoleniowa. Zbiegło się to w czasie z ofensywą niemieckiej polityki historycznej – intensywnych działań dziennikarzy, filmowców, niektórych polityków i badaczy, której zasadniczym celem było podnoszenie tematu kolaboracji innych

narodów podczas popełnianych zbrodni oraz wymiana przymiotnika niemiecki na nazistowski. [...] Czas świadków historii nieubłaganie dobiega końca. Za kilka lat ostatecznie zniknie w przekazie rodzinnym wiedza przekazywana we wspomnieniach przez bezpośrednich świadków zbrodni niemieckich. Sytuacji nie ułatwiają podręczniki szkolne, pisane w duchu poprawności politycznej, w których akcenty ulegają pewnym przesunięciom. W podręczniku do 1 klasy liceum [*Poznaj przeszłość. Wiek XX. Podręcznik do historii dla szkół ponadgimnazjalnych. Zakres podstawowy, Warszawa 2012 r.*] znajdziemy np. mapę z zaznaczonymi miejscami pogromów na ludności żydowskiej, przy jednoczesnym braku informacji o miejscach masowych egzekucji, w których zginęły tysiące przedstawicieli polskich elit. Tradycyjnie już pominięta zostaje sytuacja ludności na ziemiach wcielonych do III Rzeszy”.

Agnieszka Łuczak przy swoim biurku w poznańskim IPN, 2006 r. (fot. ze zbiorów Aleksandry Pietrowicz)

Ocalana pamięć

Dzieje wojny i okupacji lat 1939–1945 stanowiły ważną sferę badań naukowych i inicjatyw edukacyjnych Agnieszki. Były punktem wyjścia do studiów nad powojenną konspiracją niepodległościową, łączyły się też i uzupełniały z szeroko prowadzonymi kwerendami dotyczącymi losów polskiego ziemiaństwa. Trudno w krótkim z konieczności szkicu scharakteryzować nawet pobieżnie rozmach podejmowanych przez Agnieszkę działań, przywołać liczne, niestety w większości rozproszone publikacje.

pomnika Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej, uczestniczyła w opracowaniu merytorycznym czterotomowej, bogato ilustrowanej popularnej publikacji *Polskie Państwo Podziemne w Wielkopolsce*.

Jednym z pierwszych zadań współrealizowanych przez Agnieszkę w pierwszych latach jej pracy w Oddziale Poznańskim IPN była szeroka kwerenda do wystawy *Życie codzienne w okupowanej Wielkopolsce 1939–1945* (2003). Pokłosiem tych działań było wystąpienie (z prezentacją multimedialną) *Życie codzienne w okupowanej Wielkopolsce w świetle fotografii* na międzynarodowej konferencji w Berlinie „Historia niemiecko-polska 1939–1945 w świetle fotografii” w czerwcu 2005 r. W pewnym sensie kontynuacją ówczesnych kwerend i badań był pięknie wydany w 2013 r. przez Miejską i Powiatową Bibliotekę Publiczną w Turku przy współpracy z IPN album *Kreisbildstelle Turek / Wartheland. Archivum „Igły”*, zawierający setki nieznanych szerzej niemieckich fotografii obrazujących życie codzienne w Turku i powiecie w latach okupacji niemieckiej. Agnieszka jest autorką merytorycznego wstępu do tej publikacji.

W roku 2006 ukazała się książka *Ze strachem pod rękę i śmiercią u boku. Wielkopolanki w konspiracji 1939–1945*, jak dotąd jedyna chyba w Wielkopolsce tego typu publikacja. Prezentuje ona w przystępnej formie sylwetki Wielkopolanek działających w konspiracji zarówno na terenie okupowanej Wielkopolski, jak i w Generalnym Gubernatorstwie. Ukazuje szeroki wachlarz prowadzonych przez nie prac: od konspiracyjnej opieki społecznej i medycznej, tajnego nauczania, prasy i propagandy, poprzez służbę kurierską i wywiadowczą, aż do udziału w akcjach sabotażowych. Publikację wzbogacają liczne fotografie, niestety, słabo wyeksponowane przez edytora.

W następnym roku, w związku z odsłonięciem w Poznaniu pomnika Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej, Agnieszka uczestniczyła w opracowaniu merytorycznym czterotomowej, bogato ilustrowanej popularnej publikacji *Polskie Państwo Podziemne w Wielkopolsce*. Wydobyła ona z krzywdzącego (i zawstydzającego historyków) zapomnienia piękną, bohaterską kartę walki i oporu Wielkopolan w latach II wojny światowej. Pod koniec lipca 2007 r. na łamach „Głosu Wielkopolskiego” pracownicy poznańskiego OBEP z inicjatywy jego naczelnika (Agnieszki Łuczak) zamieścili artykuły poświęcone udziałowi Wielkopolan w Powstaniu Warszawskim. Był wśród nich tekst Agnieszki *Wielkopolscy ziemianie w powstaniu warszawskim*. Studiowanie dziejów wielkopolskiej konspiracji stworzyło solidną bazę dla badań nad losami podziemia niepodległościowego w Wielkopolsce i zaowocowało pionierskimi publikacjami m.in. o Wielkopolskiej Samodzielnej Grupie Ochotniczej „Warta”. Ten wątek naukowych osiągnięć Agnieszki wychodzi już jednak poza ramy chronologiczne niniejszego artykułu.

Studiowanie dziejów wielkopolskiej konspiracji stworzyło solidną bazę dla badań nad losami podziemia niepodległościowego w Wielkopolsce i zaowocowało pionierskimi publikacjami m.in. o Wielkopolskiej Samodzielnej Grupie Ochotniczej „Warta”.

W tym samym 2007 r. Agnieszka i jej ipeenowska ekipa współpracowała z Wielkopolskim Muzeum Walk Niepodległościowych (obecnie Wielkopolskie Muzeum Niepodległości) w Poznaniu przy wystawie „Wysiedlenia ludności polskiej z Wielkopolski do Generalnego Gubernatorstwa”. Uczestniczyła również w opracowaniu jej katalogu (2009). Był to początek bardzo owocnej współpracy z tą instytucją. Do tematu wysiedleń wracała Agnieszka kilkakrotnie później, a ukoronowaniem prowadzonych prac była opieka merytoryczna nad zrealizowaną pod kierownictwem Jacka Kubiaka wystawą „*Vertriebene 1939. Deportationen von polnischen Bürgern aus den ins Dritte Reich eingegliederten Gebieten*” (*Wypędzeni 1939. Deportacje obywateli polskich z ziem wcielonych do III Rzeszy*), prezentowaną wielokrotnie w kraju i za granicą, m.in. we wrześniu 2016 r. w Berlinie.

W interesującej i zarazem przystępnej formie, przy pomocy kilkuset fotografii, plakatów i dokumentów, ukazywała ona poszczególne etapy niemieckiej polityki wysiedleńczej oraz dramatyczne losy wyrzuconych ze swoich domów, wywiezionych w nieznaną ludzi. Ważne z punktu widzenia polityki historycznej w stosunku do niemieckiego odbiorcy było przywołanie paktu Hitler-Stalin oraz *Generalplan Ost*, a także kwestii osiedlania na polskich ziemiach wcielonych do Rzeszy tzw. Niemców etnicznych z terenu Związku Sowieckiego. W następnym roku, również w Berlinie, ponownej ekspozycji wystawy towarzyszyły warsztaty dla uczniów niemieckich szkół średnich, prowadzone m.in. przez pracowników BEN Oddziału IPN w Poznaniu. Agnieszka współredagowała także obszerny (liczący ponad 200 stron) katalog tej wystawy (wydanie drugie, Poznań 2017).

W 2009 r., w 70. rocznicę wybuchu II wojny światowej, włożyła wiele wysiłku w przypomnienie zbrodni niemieckich w Wielkopolsce w pierwszych miesiącach wojny. Pewnym impulsem była tu ogólnopolska wystawa i publikacja *Zagłada polskich elit. Akcja AB-Katyń* (Warszawa 2006), w której niezwykle skąpo przedstawione zostały losy Wielkopolan. Przygotowała więc (opublikowany w materiałach pokonferencyjnych) referat z prezentacją multimedialną *Eksterminacja elit narodu polskiego w Wielkopolsce w 1939 r.* na zorganizowaną przez Muzeum Stutthof we wrześniu 2009 r. konferencję „Od Westerplatte do Norymbergi”. O tragicznych losach wielkopolskiego ziemiaństwa pisała także później, m.in. w „Biuletynie Informacyjnym Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” nr 2/2016 (*Wielkopolskie ziemiaństwo po 1939 roku*) oraz we wspomnianej wyżej publikacji *Vertriebene 1939 (Cienki nalot kultury posiada jedynie warstwa szlachecka... Losy wielkopolskiego ziemiaństwa w latach 1939-1945)*. W 2009 r. powstał pięknie wydany dwujęzyczny

album *Polityczne oczyszczanie gruntu. Zagłada polskich elit w Wielkopolsce (1939–1941) / Politische Flurbereinigung. Die Vernichtung der polnischen Eliten in Grosspolen (1939–1941)*, towarzyszący wystawie „Zagłada wielkopolskich elit 1939–1941” (wernisaż w Poznaniu w 2009 r.). Publikacja ta miała oddźwięk trwający do dziś: akcję „Zapał znicz pamięci”, zainaugurowaną z inicjatywy Anny Gruszeckiej w październiku 2009 r. przez Radio Merkury (obecnie Radio Poznań) przy współpracy z Oddziałem IPN w Poznaniu (czytaj: z Agnieszką Łuczak). O zadziwiającym sukcesie „Znicza” pisała Agnieszka m.in. w artykule *Radio mówi, znicze płoną* („Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” nr 10/2014). Obecnie akcja ta jednoczy co roku kilka rozgłośni radiowych i Oddziałów IPN, ale przede wszystkim inspirowała coraz szerszy autentyczny „ruch pamięci”.

Obok zagadnienia zagłady elit wielkopolskich przez okupantów niemieckich w pierwszych latach okupacji podjęła też Agnieszka tematykę prowadzonej przez nich równolegle akcji wymordowania obywateli polskich – pacjentów zakładów psychiatrycznych, pensjonariuszy domów opieki i domów starców. Współorganizowała m.in. w ramach „Przystanku Historia” panel dyskusyjny poświęcony książce *Medycyna w cieniu nazizmu* (red. Michał Musielak, Katarzyna Głodowska, Poznań 2015), stanowiącej pokłosie międzynarodowej konferencji, która odbyła się w Poznaniu w październiku 2014 r. Od tego czasu datuje się też współpraca OBEN w Poznaniu ze Stowarzyszeniem Rodzin Polskich Ofiar Obozów Koncentracyjnych, która zaowocowała wieloma wspólnymi przedsięwzięciami edukacyjnymi, w tym wyjazdami do miejsc kaźni Polaków, m.in. w Dachau, Mauthausen-Gusen, Hartheim i Ravensbrück. Owocem tych doświadczeń był refleksyjny artykuł *Sarenka z Mauthausen* („Biuletyn IPN” nr 1-2/2018).

Nie można tutaj pominąć współpracy z zapalonymi regionalistami, wydobywającymi z niebytu lokalne historie i postaci zasłużone nie tylko dla Wielkopolski. Przykładem może być wsparcie udzielone bogatym faktograficznie i biograficznie „Sierakowskim Zeszytom Historycznym”, redagowanym przez Jarosława Łożyńskiego. Z inicjatywy Agnieszki wydano też w serii „Biblioteka Biuletynu IPN” cenne wspomnienia Zdzisława Urbaniaka *Moja Wielkopolska* (Warszawa 2010).

Pomysł przygotowania dużej wystawy o losach polskiego ziemiaństwa przyniósł dzieło wyjątkowe, wytwór połączonej wiedzy, kreatywności i gorącego serca Agnieszki Łuczak: wystawę „Europa w rodzinie. Ziemiaństwo polskie w XX wieku” (2015).

W ramach badań nad szeroko pojętą tematyką polityki okupanta niemieckiego w Wielkopolsce (i Kraju Warty) szczególniejsze miejsce zajmowało zagadnienie grabieży majątku polskich instytucji oraz osób prywatnych, zwłaszcza zaś dóbr kultury. Procederowi łupienia polskich dworów i ogołacania ich z gromadzonych przez wieki dóbr kultury poświęciła Agnieszka wiele lat pracy uwieńczonych znakomitym doktoratem opublikowanym w 2011 r. (cytowane wyżej *Utracone decorum*).

Wtedy też narodził się pomysł przygotowania dużej wystawy o losach polskiego ziemiaństwa, który ostatecznie przyniósł dzieło wyjątkowe, wytwór połączonej wiedzy, kreatywności i gorącego serca Agnieszki: wystawę „Europa w rodzinie. Ziemiaństwo polskie w XX wieku” (2015). Od dnia wernisażu w Arkadach Kubickiego Zamku Królewskiego w Warszawie wystawa była prezentowana wielokrotnie, także za granicą, m.in. w Paryżu, Londynie, w pałacu w Jaszunach (Litwa), wszędzie budząc zainteresowanie, a nawet podziw.

Problematykę grabieży prowadzonej przez niemieckich okupantów w latach II wojny światowej przedstawiła Agnieszka również w popularny, a przy tym merytoryczny sposób w rozmowie z Barbarą Polak na łamach „Biuletynu IPN” nr 3/2007 (*Odzyskać zagrabione*) oraz w kilku artykułach, m.in. *O portret „Upadłej Madonny”* („W Sieci Historii” nr 5/2019) czy *Portret niemieckich grabieżców* („Biuletyn IPN” nr 5/2020).

Jak skutecznie opowiadać o martyrologii?

Wyrazem troski o dobór tematyki, treść i poziom merytoryczny popularyzowanej historii był czynny udział Agnieszki w Kolegium Redakcyjnym „Biuletynu IPN” (także w piśmie „Pamięć.pl”), Komitecie Redakcyjnym „Biuletynu Informacyjnego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” oraz w Radzie Programowej Klubu Historycznego im. gen. Stefana Roweckiego „Grotą” (w pierwszych latach jego istnienia).

Podnoszeniu wiedzy historycznej z zakresu najnowszej historii Polski i Wielkopolski służyły prowadzone przez BEP, potem BEN warsztaty dla nauczycieli. Popularyzacji tych zagadnień służyły liczne spotkania najpierw w ramach Klubu Historycznego im. gen. Stefana Roweckiego „Grotą”, potem w formule „Przystanku Historia” oraz wykłady i prezentacje multimedialne w wielu wielkopolskich szkołach. Organizowane były projekcje filmów historycznych, poprzedzane merytorycznymi wstępami, a także retrospektywy Festiwalu *Niepokorni Niezłomni Wyklęci*. Odbływały się koncerty, gry i rajdy terenowe. Jednym z tych ostatnich był rajd rowerowy, który przemierzył trasę ze Środy Wielkopolskiej, przez Janowo, do Gułtów. Połączył on historię zagłady polskich elit jesienią 1939 r. (tablica na rynku w Środzie Wielkopolskiej, upamiętniająca egzekucje z 17 i 20 października) z dziejami konspiracji wielkopolskiej: Janowem – miejscem zrzutu lotniczego dla Inspektoratu Środa Wlkp. AK (14/15 września 1943 r.), gdzie obecnie znajduje się Krąg Pamięci Ruchu Oporu i Walki Wielkopolan w latach 1939–1945, oraz Gułtowami, majątkiem i pałacem Adolfa hr. Bnińskiego, głównego delegata Rządu RP dla ziem polskich wcielonych do III Rzeszy.

Agnieszka Łuczak na ul. Długiej w Gdańsku podczas konferencji na temat obozu Stutthof, 2009 r. (fot. ze zbiorów Aleksandry Pietrowicz)

Ważną rolę w realizacji edukacyjnych zadań IPN odgrywał udział Agnieszki bądź delegowanych przez nią pracowników OBEP (OBEN) w audycjach radiowych i programach telewizyjnych. Jednak szczególna rola przypadła realizacjom filmowym. Bliską współpracę nawiązała Agnieszka z kilkoma zdolnymi reżyserami-dokumentalistami, zainteresowanymi tematyką historii Polski i regionu. Uczestniczyli oni m.in. w profesjonalnych nagraniach notacji ze świadkami historii.

Ppodjęła współpracę z Fundacją Centrum Solidarności, opracowując i współredagując cyfrową Wielkopolską Tekę Edukacyjną, której ostatnia, oddana jesienią 2021 r., część poświęcona jest okresowi II wojny światowej.

Tworzyli ponadto z prawdziwym zapałem połączonym z dociekliwością, jakiej nie powstydziliby się badacze, ale i niemałą wrażliwością, filmy dokumentalne czy dokumenty fabularyzowane. Można tu wymienić tandem

Jacek Kubiak i Janusz Zemer (przygotowali oni także program multimedialny „*Warthegau*” dla wielkopolskich szkół), Zbysława Kaczmarka, Jolantę Hajdasz. W latach 2008–2009 powstał np. cykl filmów obrazujących politykę niemieckiego okupanta oraz życie i opór ludności polskiej w tzw. Kraju Warty.

W następnych latach realizowane były też filmy poświęcone konspiracji wielkopolskiej. Niemal wszystkie filmy były przeznaczone dla regionalnej Telewizji Polskiej (TVP 3) i tam miały swoje premiery. Projekcje towarzyszyły czasem wystawom bądź konferencjom i wykładom organizowanym przez poznański IPN. Film *Operacja Tannenberg*, dzieło Anny Piasek-Bosackiej z licznymi komentarzami Agnieszki, został wyróżniony na Festiwalu *Niepokorni Niezłomni Wyklęci*. Nie udało się natomiast zrealizować serialu historycznego, a taka formuła wydawała się Agnieszce szczególnie nośna. Pisała bowiem:

„Jak opowiadać o martyrologii, aby skutecznie docierać do wyobraźni młodych? Jest to problem, z którym musi się zmierzyć współczesna edukacja historyczna. Wyobraźnia i pamięć zbiorowa kształtowana jest [...] przede wszystkim przez seriale telewizyjne. Popularność *Czasu Honoru* pokazuje, że można przywrócić pamięć i zainteresowanie akcjami cichociemnych. Potrzebny jest jednak serial o codzienności okupacyjnej” (*Wahadło pamięci. (Nie)wiedza o zbrodniach niemieckich*, „Biuletyn IPN nr 4/2017).

Odejście z IPN nie zahamowało aktywności Agnieszki jako badacza historii i jednocześnie jej popularyzatora. Brała udział w konferencjach naukowych, m.in. zorganizowała głośną międzynarodową konferencję „Wojna i książka”, na której wystąpiła też z referatem. Jednocześnie podjęła współpracę z Fundacją Centrum Solidarności, opracowując i współredagując cyfrową Wielkopolską Tekę Edukacyjną, której ostatnia, oddana jesienią 2021 r., część poświęcona jest okresowi II wojny światowej. We wstępie do ostatniej, jak się miało niestety okazać, swojej książki *Polscy ziemianie. Szkice o losach i dziedzictwie* („Biblioteka Biuletynu IPN”, Warszawa 2020) Agnieszka – w kontekście porażającej niewiedzy o dziejach i znaczeniu tej warstwy społeczeństwa polskiego – napisała

„Jedyne, co można dziś zrobić, to zachować pamięć i przybliżyć w przystępny sposób najważniejsze zagadnienia dotyczące dziedzictwa kulturowego polskich ziemian oraz ukazać jego losy”.

Refleksję tę (będącą jednocześnie pozostawionym przez Agnieszkę zobowiązaniem) można odnieść także do opisanego wyżej całokształtu zagadnień dotyczących II wojny światowej i okupacji Wielkopolski.

Tekst pochodzi z numeru 7-8/2022 „Biuletynu IPN”

**Prezes IPN Karol Nawrocki wręcza
Tomaszowi Łuczakowi, mężowi
Agnieszki, Krzyż Polonia
Restituta przyznany jej
pośmiertnie przez Prezydenta RP
Andrzeja Dudę (fot. Piotr
Życieński)**

COFNIJ SIĘ